

Melody and phonetic functions and its conceptual implication in understanding the Holy Quran

(Received: 2023-09-28 Accepted: 2024-01-02)

Sayedmahi Rahmati¹

Abstract

Correct understanding and familiarity with the Holy Quran, as a motivation rooted in the words of revelation and the life of religious elders, requires ability in many fields of knowledge, centered on Islamic and literary sciences. Meanwhile, some interpreters have analyzed the meaning of Khatam's miracle by using special but effective methods. Tanqim, or the use of rhythm and melody of words in reading and measuring the meaning of Quranic verses, is one of these methods. This is despite the fact that according to some, the phonetic-implicational use of melody in the Arabic language and, accordingly, the language of the Qur'an, is a new issue and has no history. The issue that prompted the present library research to identify the phonetic types and functions and the conceptual implications of melody in the interpretation of the Qur'an by describing and analyzing some verses of God's words. The present study found that there is an amazing order and coherence between the words of the Holy Quran and the meanings behind them. The songs and melodies of the verses of the Qur'an, in addition to their ability to have a wonderful effect and pleasing to the ears, have a complete connection with the concepts they contain, and the accuracy in their application becomes the basis for association and better understanding of the themes and intentions of the divine verses. Good consideration and careful attention to the consistency and stability of the phonetic and semantic system of the Holy Qur'an, which is the result of distinguishing between the ruling authorities of the word and the precision in choosing the song and melody that fits it in the monotonous three tones and intonation, upward and downward, is an efficient approach in understanding the Holy Quran and human beings with the words of God.

Keywords: Quran recitation, Quran interpretation, melody, conceptual implication, phonetic function

1) Assistant Professor and Member of the Faculty of Theology (Quran and, Hadith Sciences), Gonbad Kavous University, Gonbad Kavous, Iran Email: rahmati@gonbad.ac.ir





تنظیم و کارکردهای آوایی و دلالت‌های معنایی آن در فهم قرآن کریم

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۲)

سید مهدی رحمتی^۱

چکیده

فهم صحیح و انس با قرآن کریم، به عنوان انگیزه‌ای ریشه‌دار در کلام وحی و سیره بزرگان دین، نیازمند توانایی در ساحت‌های متعدد دانش با محوریت علوم اسلامی و علوم ادبی است. در این میان برخی مفسران گاه با بهره‌گیری از شیوه‌های خاص اما اثرگذار به واکاوی معنایی معجزه خاتم پرداخته‌اند. تنغیم یا همان به کارگیری ریتم و آهنگ کلام در قرائت و معناسنجی آیات قرآنی یکی از این روش‌ها به شمار می‌رود. این درحالی است که به زعم برخی کاربست آوایی - دلالتی تنغیم در زبان عربی و به تبع آن زبان قرآن، امری نو و فاقد هرگونه پیشینه است. مسأله‌ای که پژوهش کتابخانه‌ای حاضر را بر آن داشت تا با توصیف و تحلیل برخی از آیات کلام الله به شناسایی گونه‌ها و کارکردهای آوایی و دلالت‌های معنایی تنغیم در تفسیر قرآن بپردازد. پژوهش حاضر دریافت که نظم و انسجام شفقت‌آوری میان الفاظ قرآن کریم و معانی جای گرفته در پس آن وجود دارد. نغمه‌های آیات قرآن افزون بر توانمندی خود در تأثیرگذاری و گوش‌نوازی اعجاز‌انگیز، ارتباطی تمام با مفاهیم دربردارنده خود داشته و دقت در به کارگیری آن‌ها زمینه‌ساز تداعی و درک بهتر مضامین و مقاصد آیات الهی می‌گردد. حسن نظر و توجه دقیق به سازواری و استواری نظام آوایی و معنایی قرآن کریم که حاصل تمایز نهادن میان مقام‌های حاکم بر کلام و دقت در انتخاب آهنگ متناسب با آن در نغمات سه‌گانه یکنواخت، رو به بالا و رو به پایین است، رویکردی کارآمد در فهم قرآن کریم و انس با کلام الله به حساب می‌آید.

کلیدواژه: قرائت قرآن، تفسیر قرآن، تنغیم، دلالت معنایی، کارکرد آوایی

سال هشتم

شماره اول

پیاپی: ۱۴

بهار و تابستان

۱۴۰۳

(۱) استادیار گروه الهیات (علوم قرآن و حدیث) دانشگاه گنبد کاووس، گنبد کاووس، ایران ایمیل: rahmati@gonbad.ac.ir



۱. مقدمه و بیان مسأله

ارتباط عمیق آهنگ کلام با ترکیب و ساختمان آن در زبان عربی، منجر به انسجام و انتظام هرچه تمام‌تر واژگان و بستر به کار رفته در آن شده‌است. چه به گفته بزرگان این زبان، صوت همان ابزار و وسیله لفظ است. جوهری که نظام آغاز و انجام سخن بدان قوام می‌یابد. (جاحظ، ۶۵/۱) امری که تنها محدود به جنبه صوری و تألیفی واژگان سازنده متن نشده و در حوزه دلالت معنایی و اثرگذاری بر خوانندگان و شنوندگان نیز امتداد یافته‌است. (عیّاد، ۱۴۰) قرآن کریم نیز به عنوان فصیح‌ترین نمود زبان عرب، با معجزه کلام‌گونه و متمایز از دیگر معجزات پیامبران، با اعجاز موسیقیایی بی‌نظیر، شنوندگان خویش را در طول تاریخ شیفته و مجذوب آوای ملکوتی خود نموده و در مسیر هدایت‌آفرینی و حیات بخشی، در اوج صلابت و با رساترین گفتار ممکن، مراد خود را بیان نموده‌است. (پورت، ۱۱۱؛ زرقانی، ۲۳۴/۲-۲۳۵) با این حال و با وجود تلاش پژوهشگران و بررسی‌های ادبی در دریافت لطایف معنایی قرآن کریم، همچنان توجه به نغمه کلام الهی نیازمند پژوهش و کاوش اهل تحقیق است. عرصه‌ای که از یک‌سو پهلو به پهلو ادبیات قرآن کریم زده و از سوی دیگر در همسایگی تنگاتنگ دانش قرائت قرار داد. زیرا فراز و فرود آوایی واژگان اعجاز‌آفرین قرآن گرچه وامدار نظام ترکیب و همنشینی کلمات است، اما تنغیم به عنوان مقوم توان بخشی و کاهش صوت، عامل مؤثری در انتقال معانی و مفاهیم قرآنی به شمار می‌رود. از این رو اهل پژوهش با اذعان به اهمیت دریافت صحیح آهنگ کلام الهی و شناخت زمینه‌های صحیح کاربست آن به این مهم اشاره کرده‌اند. (فرج، ۱۱۶؛ بروکلان، ۴۵؛ شبل، ۱۲۵؛ حبلص، ۷۱) موضوعی که گرچه گاه از سوی برخی مفسران قرآن کریم و ادیبان مورد اشاره قرار گرفته و در تبیین کلام وحی به کار رفته (القمی النیسابوری، ۷۴/۳؛ اشمونی، ۱۱۶؛ الانباری، ۹۴۱/۲؛ نحاس، ۷۴۸/۲) اما مطالعه متمرکز بر آن در منابع تفسیری همچنان تلاش‌های پژوهشی محققان را طلب می‌نماید. چه محققان درباره تحقق تنغیم و کاربست آهنگ کلام در فهم سخن، هم‌نظر نیستند. برخی برآنند که تنغیم در لغت فصیح و کهن عرب وجود نداشته (الانطاکی، ۱۹۷؛ حسان، ۲۲۸) و برخی دیگر با ارائه نمونه‌هایی چند از رخداد این پدیده در بیان ادیبان گذشته وقوع آن را تأیید نموده و بازنشاندن فصلی مجزا به نام تنغیم در میراث نحوی و بلاغی را به معنای خلأ و نبودن آن ندانسته‌اند. (الطالب، ۸۱، کشک، ۵۱؛ جبل، ۱۸۰) از جمله نحویان متقدم که با تعبیری متفاوت از تنغیم یاد کرده‌اند می‌توان به سیبویه (سیبویه، ۳۳۹/۱)، ابن جتی (ابن جتی، ۳۷۲/۲؛ ۲۷۲/۳)، عبد القاهر جرجانی (الجرجانی، ۴۷) اشاره کرد. همچنین برخی دانشیان تجوید و قرآن پژوهان نیز با تکیه بر «حق تلاوت» و تعبیر آن به لزوم رعایت مقام‌های حاکم بر آیات همچون خوف، تعظیم و غیره توسط قاری به پدیده تنغیم و اهمیت تأثیرگذاری آن اشاره داشته‌اند. (البدوی، ۳۴/۱؛ ابن الجزری، ۹؛ زرکشی، ۱۸۱/۲؛ ۲۱۷/۲) از این رو شیخ رئیس نیز در عنوان «الخطابه»

با اذعان بر اهمیت نظام صوتی در درک کلام، با اشاره به انواع نغمه‌های موجود در زبان عربی، به اهمیت بهره‌مندی از آن در شناخت انواع جمله و خطاب تأکید نموده‌است. (ابن سینا، ۲۲۳/۴-۲۲۴) بنابراین پژوهش حاضر بر آن است تا با مفهوم‌شناخت تنگیم و بیان کارکردهای آوایی و دلالت‌های معنایی آن در تفسیر قرآن، افزون بر تأکید رخداد و اهمیت کاربرست پدیده تنگیم، آغازگر راهی نوین در عرصه معنای‌پردازی قرآن کریم و انس با کلام وحی براساس این قرینه آوایی باشد. در ادامه پس از یادکرد پیشینه پژوهش‌های انجام گرفته مرتبط با کاربرست تنگیم در تفسیر قرآن کریم، مفهوم‌شناخت تنگیم، گونه‌ها و کارکردها و دلالت‌های آن در ادبیات عرب را دنبال کرده و پس از بیان «نبر و وقف» به عنوان مفاهیم متقارب تنگیم، به ارائه و ارزیابی مهم‌ترین نمونه‌های این ابزار ارزشمند در معنای‌پردازی و انس با قرآن کریم خواهیم پرداخت.

۲. پیشینه تحقیق

درنگ بر پژوهش‌های سامان یافته در حوزه تنگیم نشان از نو بودن ایده تحقیق پیش رو دارد. چه هیچ‌کدام از پژوهش‌های محدود انجام گرفته در این عرصه به واکاوی گونه‌ها و کارکردهای تنگیم در تفسیر قرآن پرداخته‌اند. نگاه‌های عرضه شده درباره تنگیم به زبان فارسی بسیار محدود است. براساس جستجوی انجام شده تنها سه اثر مسأله تنگیم را دنبال کرده‌اند. تحقیق نخست «واکاوی ایقاع نبر و تنگیم در جزء ۳۰ قرآن کریم» (غیبی، پرشور، ۱۳۹۷) است. پژوهشگران این اثر سعی نموده‌اند تا ساختار موسیقایی جذاب و تأثیرگذار قرآن کریم در تنها پیام و محتوای دینی را با تأکید بر دو عنصر «نبر و تنگیم» معرفی نمایند. ایشان با ارائه دو گانه ایقاع و تأثیرگذاری اعجاز قرآنی در دو بخش درونی و بیرونی، بر نبر و تنگیم به عنوان دو نوع از انواع ایقاع بیرونی که کارکرد فونیمی دارد متمرکز شده و در طول انجام پژوهش نمونه‌هایی از آیات و کاربرست قرائت آهنگین در آن را بیان کرده‌اند. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است استعمال بجای نبر و تنگیم از یکسو سبب آهنگین شدن آیات و فعال شدن رخداد قرائت و از سوی دیگر درک صحیح مفاهیم و معانی آیات می‌شود. پژوهش دوم «تأملی بر گستره اثرگذاری لهجه‌ها، تنوع صوتی و تنگیم در توسعه قرائت قاریان و خوانش متن» (خالدی و همکاران، ۱۴۰۱) است. پژوهشی در حوزه شناسایی ریشه‌های اختلاف قرائات که بخشی از تلاش خود را بر مسأله تنگیم اختصاص داده‌است. محققان این نگاه‌ها براساس دو گانه رویکردهای پیشینی و پسینی به مسأله اختلاف قرائات، تحقیق خود را سامان داده‌اند. ایشان معتقدند که در رویکرد پیشینی و کهن، اختلاف قرائات، ریشه در تفاوت لهجه‌ها، ناهمسانی گویش‌ها و نقص‌های نوشتاری داشته‌است. اما در رویکرد پسینی، کنشگری حوزه بیانی و لفظی متن قرآن، زمینه‌ساز توسعه تنوع قرائات شده و بستری برای تنوع خوانش‌ها، از جهت معناداری متن و تفسیر آن به وجود خواهد آورد.

اما آخرین تحقیق قابل گزارش، پژوهش «کاربست علوم ادبی در فهم و تفسیر قرآن کریم؛ مطالعه موردی تفسیر نیشابوری» (رحمتی و حاجی اکبری، ۱۴۰۰) است. نگارندگان این مقاله با تأکید بر اهمیت جایگاه زبان و ادبیات عربی در درک هرچه بیشتر زوایا و لطایف معنایی قرآن کریم، به موردکاوی تفسیر غرائب القرآن و رغائب الفرقان نظام نیشابوری پرداخته‌اند. تفسیری با رویکرد جامع و جلوه‌های ادبی ویژه، که در بخشی از تلاش‌های ادبی خویش با توجه بخشی به نظام آوایی قرآن کریم و اعجاز موسیقایی آن، مسأله تنغیم و قرائت آهنگین را مطرح کرده و شواهد چندی را ارائه کرده‌است. باری درنگ در عناوین یاد شده نشان از آن دارد که با وجود عنایت محققان گرامی بر ساختار آوایی کلمات و عبارات قرآن کریم و عرضه آثار پژوهشی چند در این حوزه، هیچ تحقیق مستقلی درباره جایگاه ویژه تنغیم در فهم قرآن کریم به عنوان روشی متمایز در تفسیر صورت پذیرفته و پژوهش پیش رو در این کوشش پیشگام به شمار می‌رود.

۳. مفهوم شناخت تنغیم

لغت‌شناسان «نغمه» را جرس، آهنگ، کلام خفی، حُسن سخن و گوش‌نوازی صوت به هنگام قرائت دانسته‌اند. (فراهیدی، ۴۲۶/۴؛ جوهری، ۲۰۴۵/۵؛ ازهری، ۱۴۲/۸؛ ابن فارس، ۴۵۲/۵) دقت در بیان اهل لغت نشان از آن دارد که تنغیم تحولی است پنهان، که ریشه در ویژگی‌های ذاتی واژگان داشته و با دگرگونی ادا و فراز و فرود کلام آشکار می‌گردد. امری که وصف حُسن را برای کلام به ارمغان می‌آورد. از این رو از متکلم و سخنور انتظار می‌رود تا با رنگ‌آمیزی متناسب و شایسته صوت با بافت و زمینه کلام، اغراض و مقاصد گفتار را فراهم آورد. باری معنای مصطلح «تنغیم» - به عنوان واژه کلیدی در قرائت آهنگین قرآن کریم - همبسته با معنای لغوی «نغمه» است. «تنغیم» اصطلاحی است زبانی که با صوت و حجم و میزان ادا در سخن به عنوان جزئی طبیعی در تکوین و شکل‌گیری زبان در ارتباط است. (سیب، ۱۷۴) در تمامی زبان‌های بشری، فراز و فرود نغمات و اختلاف حاکم در آن، جزء طبیعی آن زبان به شمار می‌رود. (حسان، ۱۷۹/۱) هیچ سخنی در سطحی یکسان ادا نشده و ارتفاع و نزول مقاطع سخن وجه تمایز نغمه‌های جاری در زبان‌هاست. (النوری، ۲۷۴) توالی وزن و آهنگ در گفتار که نقشی بی‌بدیل بر تأثیرگذاری آن دارد. (بای، ۹۳) شدت و ضعف و فراز و فرودهایی که با درجاتی مختلف، گاه بر جمله‌ای کامل و گاه بر اجزای سازنده آن اعمال می‌شود. (عمر، ۱۹۱-۱۹۲) موضوعی که گاه از آن به موسیقی کلام تعبیر شده و در تغییر دلالت‌های معنایی اثرگذار می‌باشد. (محمد بشر، ۵۵۳) تا جایی که براساس دیدگاه محققان، آهنگ کلام توان شناساندن دقیق نوع جملات و نقش‌های نحوی را در مواضع اختلاف به خواننده متن می‌بخشد. (الخویسکی، ۱۳۱) و این تأثیرگذاری به سبب طبیعت زبان در نغمه‌بخشی به کلام به تناسب معانی و مفاهیم مورد نظر آن است.

(الموسوی، ۱۳۵) بنابراین «تنغیم» پدیده‌ای نیست که تنها به کیفیت ادای واژگان و جنبه موسیقایی آن محدود شود. بلکه تسلط در شناخت دقیق آن یاری‌گر خواننده و فهمنده متن بوده و میزان کارآمدی تفسیر ارائه شده از متن تا حد قابل توجهی به دریافت شیوه درست پرداخت و ادای آن وابسته است. پژوهشگران زبان، در بررسی خصوصیت‌های زبر زنجیری گفتار و درنگ در دلالت‌های معنایی آن، صوت و آهنگ را در انواع جمله در حالات مختلف مورد توجه قرار داده و با متمایز ساختن کش و قوس‌ها و تکیه‌ها و کوبه‌های آوایی به دسته‌بندی آن پرداخته‌اند. (فراستخواه، ۱۳۷۶: ۱۶۷) باری گرچه اصطلاح «تنغیم» نخستین بار توسط ابراهیم انیس در پژوهش‌های زبانی عرب با عنوان موسیقی کلام (ریتم) وارد گشت (عمر، ۳۶۶) و کاربست آن در جملات، تنغیم را در حوزه نحو و بلاغت نمود و راهی برای فهم هرچه بهتر متون فراهم آورد اما سابقه توجه به این پدیده در مطالعات زبان‌شناختی حوزه زبان عربی و مطالعات اسلامی بسی دیرین است. (رحمتی و حاجی اکبری، ۲۲۹؛ حاجی زاده، ۴۱)

۴. گونه‌ها و کارکردهای تنغیم

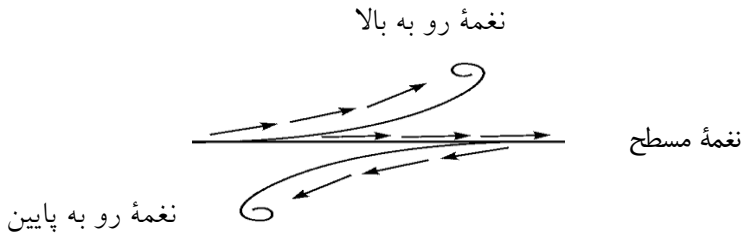
پژوهشگران در تقسیم انواع نغمه کلام، معیارهای مختلفی را ارائه کرده‌اند. عده‌ای تنغیم را سه نوع (العزاولی، ۱۶۵-۱۶۹)، گروهی چهار نوع (مشتاق عباس، ۲۲۳) و برخی دامنه آن را فراخ‌تر و پنج نوع (العانی، ۱۴۳) دانسته‌اند. اما در این میان تقسیم‌بندی سه‌گانه تنغیم رایج‌تر بوده و مورد اتفاق اهل لغت و کارکردهای صوتی آن است. براساس تقسیم سه‌گانه، تنغیم بر سه گونه «نغمه رو به پایین، نغمه مسطح و یکنواخت، نغمه رو به بالا» است.

«نغمه رو به پایین» براساس وجود یک گام بلند در یک یا چند هجا و به دنبال آن لحن رو به فرود شکل می‌گیرد. (ایوب، ۱۵۳-۱۵۴) نغمه‌ای که اجرای آن نیازمند پایین آمدن سطح به سطح و پرده به پرده صدا بوده (انیس، ۱۲۴) و در اسلوب‌های استهزا، تمنی، اظهار تأسّف و ناراحتی کاربرد دارد. (العانی، ۱۴۶؛ العزاولی، ۱۵۷)

«نغمه مسطح و یکنواخت» برخلاف دو نوع دیگر، فراز و فرود چندانی ندارد. این نغمه بر مبنای هجا و مقاطع همسان از نظر بالا و پایین بودن صوت شکل می‌گیرد. خواه هجاهای یاد شده کم، متوسط و یا زیاد باشد. آنچه در این نوع از نغمه، معیار است، همان هم‌ترازی و یکنواختی لحن است. (انیس، ۱۵۳-۱۵۴، حسان، ۱۹۹) شیوه‌ای که اصل در نظام صوتی کلام بوده و بیشتر از دو نوع دیگر در ادا و پرداخت طبیعی و معمول کلام و جملات خبری و تقریری مشتمل بر تذکر، نصیحت و آگاهی بخش جاری است. (الخویسکی، ۱۲۳؛ العزاولی، ۱۵۷)

«نغمه رو به بالا» را می‌توان نقطه مقابل نغمه رو به پایین به شمار آورد. تنغیمی که اصل در آن وجود لحن و گام بالا در بیشتر مقاطع کلام است. آن طور که هر سطحی نسبت به سطح

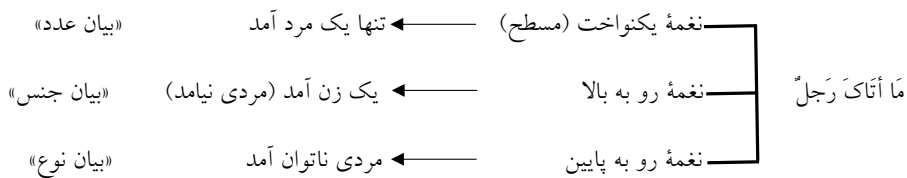
پیشین خود، بالاتر بوده و رو به افزایش است. (انیس، ۱۲۴) این نغمه در عبارات برانگیزاننده شامل امر، نهی، ترغیب، تعجب، استفهام و اهانت بسته به سیاق کاربرد دارد. (العزازی، ۱۵۷) تصویر ذیل گویای انواع سه‌گانه تنغیم می‌باشد (عبدالجلیل، ۲۵۸):



آشکارترین کارکرد تنغیم در حوزه قرائت قرآن کریم، ادای صحیح و بجای واژگان و جملات و کمک به درک بهتر مضامین قرآنی است (خالدی و همکاران، ۴۳). موسیقی و لحنی که با تصویرسازی صحیح آیات و تسهیل روند انتقال و دریافت کلام، نشان دهنده حال و مقام گوینده بوده و در ایجاد روحیه متناسب با متن قرائت شده برای خواننده مؤثر واقع می‌شود (بشر، ۵۳۴؛ بنتاجه، ۹۰). روشی که پیش‌تر از نزول و قرائت قرآن، در تاریخ حیات بشر دارای سابقه بوده و به گفته برخی محققان در میان مخلوقات خداوند، آدمیان نخستین بار توانستند کلمات و عبارات را با درجات و آکسان‌های صوتی مختلفی جهت ایراد معانی متناسب با آن استفاده کنند (انیس، ۱۷۶). کارکرد تنغیم تنها به جنبه‌های شنیداری قرآن کریم محدود نمی‌شود بلکه بر کیفیت و کمیت کلمات و عبارات اثرگذار است. بنابراین تنغیم در شناخت خواص واژگان و نقش آفرینی جملات نقش مهمی را ایفا می‌کند. قاری با اتخاذ رویکردی متناسب با نوع کلمه و عبارت، کلمات و جملات را به صورت همسان و ملال‌آور بیان نکرده و با به‌گزینی آوایی و ایجاد تغییر کمی و کیفی در نظام موسیقایی، شکل‌گیری نغمات سازوار با محتوای قابل انتقال را رقم می‌زند. رخدادی که نیازمند آموزه‌های بنیادین علمی و عملی است و به تعبیر اهل فن تنها به صورت نظری آموخته نمی‌شود بلکه سماعی بوده و نیازمند درس‌آموزی شنیداری و دیداری است (ابن الجزری، ۳؛ غامدی، ۱۵۹).

بنابراین افزون بر کارکرد آوایی مبتنی بر واژگان، تنغیم را می‌توان ابزاری سودمند در جهت تعیین ساختار نحوی جملات (سلیمان، ۲۳)، کشف حالت گوینده، تبیین فضا و بستر حاکم بر سخن (النوری، ۲۷۵؛ العزازی، ۲۶) و در مرحله‌ای فراتر شناخت انسجام گفتمان جاری در کلام (عبد اللطیف، ۱۱۹) به شمار آورد. از این رو برخی پژوهشگران، نقشی همچون نقش علائم نگارشی برای تنغیم در نظر گرفته‌اند. علائمی که از حیثیت‌های گوناگونی زمینه معناداری هرچه بیشتر عبارات را فراهم می‌سازند. گاه وظیفه ایجاد گسستگی در کلام را

برعهده داشته و گاه قرینه‌ای برای پیوستگی و مکمل معنایی آن محسوب می‌شوند. (بشر، ۵۴۲) اختلاف نغمه در کلام، منجر به امرار ساختاری و معنوی جملات می‌گردد. مخاطب آن گاه که نغمه استفهام را می‌شنود، همچنان در انتظار ادامه جمله خواهد ماند تا مورد سؤال، علت آن و در نهایت پاسخ را دریابد. آن گاه که با نغمه تعجب رو به رو می‌شود، همچنان پی‌گیر علت شگفتانه سخن خواهد بود. همین مسأله درباره دیگر اسالیب همچون شرط، ندا و غیره با تنوع ساختاری و نغمه‌های اختصاص یافته به هریک قابل تصور بوده و سبب می‌شود که گیرنده و شنونده کلام، آن را همچون یک طرح کلی در نظر آورد. طرحی که با وجود تنوع نقش‌ها و نگارگری‌های حاکم بر آن در کل دارای قصد و هدفی منسجم و سازوار است. بنابراین تنغیم، دیگر از مفهوم جزئی بودن یک واژه و حتی یک جمله فراتر رفته و نقشی مهم در تحلیل خطاب و شناخت گفتمان می‌یابد. (العزوی، ۲۷) برخی پژوهشگران نیز در قالب مثالی عرفی «مَا أَتَاكَ رَجُلٌ» کارکرد تنغیم در شناخت ساختار نحوی جمله و انتقال معنا را این گونه به تصویر کشیده‌اند (نوزاد، ۲۶۳):



۵. تنغیم و اصطلاحات مرتبط؛ نبر و وقف

نبر و وقف مهم‌ترین مکمل‌های تنغیم به شمار رفته که دارای کارکردهای آوایی و معنایی مؤثری هستند. مفاهیمی سه گانه که هریک نقشی مؤثر در ادای صحیح آهنگ کلام و انتقال معانی را برعهده داشته و در ادامه مورد بررسی تطبیقی قرار خواهند گرفت.

۱-۵. تنغیم و نبر (تکیه)

پژوهشگران ارتباطی تنگاتنگ میان نبر و تنغیم دانسته‌اند. نبر، در لغت به معنای نوسان صدا و بالا رفتن آن پس از پایین آوردن آن است (معلوف، ۱۸۶۳/۲). واژه‌ای نوین در سابقه ادب عربی که با تعبیر دیرین «همز» می‌تواند آن را همسان دانست (سیبویه، ۵۴۸/۳). این پدیده صوتی با فشار بر بخشی مشخص از اجزای کلمه، کلام را از آشفتگی و نارسایی رها کرده و به آن قوت و وضوح می‌بخشد. (حسان، ۱۶۰) نبر در قرائت کلام وحی به مثابه رسولی است که رعایت نمودن آن، منجر به یکنواخت شدن آوای قاری و مانع از القای دقیق معانی قرآنی به شنونده آیات می‌شود. (رحمتی و حاجی اکبری، ۲۲۸) وجه تمایز نبر و تنغیم را می‌توان در موضع کاربرست آن دو دانست. آن طور که نبر، با تکیه و فشار بر واژگان

رخ داده و تنغیم بر مجموعه واژگان که همان جملات و عبارات است، اعمال می‌شود. (عمر، ۲۲۹؛ بسای، ۹۲) به کارگیری تنغیم در جملات، این مفهوم را وارد در حوزه نحو بلاغت نموده و آن را به ابزاری کارآمد جهت ادا و فهم هرچه بهتر متن مبدل می‌سازد. (غیبی و پرشور، ۸۹-۵۹) ابزاری که با تفاوت نهادن میان جملات از نظر محیط کاربری و کیفیت انشا و اخبار، موسیقی متناسب را با فراز و فرودهای بجا بدان بخشیده و با جدا نمودن دقیق نوع جملات از یکدیگر، شنونده را در فهم صحیح عبارات یاری می‌نماید. این درحالی است که نبر، نشانه‌ای از تغییر ادای ساختمان صرفی کلمه بوده و توانایی انتقال آن از معنایی به معنای دیگر را داراست. در موضوع نبر که می‌توان آن را معادل واژگان استرس و تکیه به حساب آورد، صداها بسته به کلماتی که در متن به کار می‌رود و موقعیتی که بر عهده دارند، قوت و ضعف می‌یابند. تکیه و فشار وارد شده بر کلمات با کاهش و افزایش صوت وارد بر آن، تمایز آوایی آن‌ها یا همان نبر را نمایان می‌سازد. باری نبر را می‌توان، وضوح نسبی یک صدا یا هجا در مقایسه با سایر صداها یا هجاهای همسایه تلقی نمود که بر طول صوت و بلندی صدا تأثیر می‌گذارد. (الجوارنه، ۳۷-۳۸) نمونه قرآنی نبر و اختصاص آن به کلمات را می‌توان در کیفیت ادای واژه «ما» در آیه ﴿فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ أُولَٰئِكَ يَنَالُهُمُ النَّصِيبُ مِنَ الْكِتَابِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلَيٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ﴾ (اعراف، ۳۷) مشاهده نمود. اگر قاری بر «ما» در عبارت «أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ» نبر (تکیه و استرس) نداشته باشد، معنی از حالت استفهام توبیخی کافران، به ظرف مکان عام یا اسم شرط و جزاء تبدیل شده و دیگر مقصود حق تعالی از این آیه منتقل نخواهد شد. نمونه‌های چندی را می‌توان برای تنغیم یاد نمود که در بخش پایانی این مقاله به آن‌ها اشاره خواهد شد. اما نمونه فرضی حاضر جهت بیان تمایز نبر و تنغیم و جایگاه تحقق آن دو می‌تواند آیت ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ (تحریم، ۱) باشد. به گونه‌ای که جمله «تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ» در صورت برخوردار بودن از نغمه رو به بالا، از حالت جمله حالیه خارج شده و می‌تواند معنای استفهامی را منتقل نموده و آیه را از نظر معنایی متفاوت سازد. (حمدان رضوان، ۷۰؛ الجنادیه، ۶۵)

۲-۵. تنغیم و وقف و ابتدا

دیگر مفهومی که سایه به سایه تنغیم در ادای درست آیات قرآنی و افاده معنای دقیق از آن نقش آفرینی می‌کند، «وقف» است. کلیدواژه‌ای که کاربست آن ریشه در آموزه‌های نبوی (ص) داشته (الدانی، ۱۰۳) و با هم‌نشینی «ابتدا» و ترکیب اصطلاحی «وقف و ابتدا» در متون تخصصی قرآن و پژوهش‌های مرتبط با آن شناخته می‌شود. تسلط بر قرائات و آگاهی از فن وقف و ابتدا، در میان دانش‌های ضروری فهم و القای صحیح آیات قرآن به مخاطبان خود،

بسیار مهم و ضروری است. (زرکشی، ۴۹۳/۱؛ دانی، ۴۸) آرا و نظریات گوناگونی در خصوص مواضع وقف در قرآن کریم از سوی عالمان قرائت از صدر اسلام تا کنون ابراز شده و مواضع وقف به گونه‌های متفاوتی تقسیم بندی گشته‌اند. چراکه رعایت وقف و ابتدا افزون بر زینت‌بخشی آهنگ کلام، یکی از عوامل زمینه‌ساز شناخت کامل و دقیق معانی لغات و نقش کلمات در آیات قرآنی است. (نصر، ۱۵۴؛ محیسن، ۲۱۹؛ دانی، ۱۴۵؛ سخاوی، ۳۸۷/۲؛ نحاس، ۱۱۰) امری که در بیان علوی (ع) در تفسیر آیه ﴿وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیْلًا﴾ (مزل، ۴) مورد اشارت قرار گرفته و این‌گونه بیان شده‌است: «التَّرتیل هُوَ حَفْظُ الْوُقُوفِ وَ بَيَانُ الْحُرُوفِ»؛ ترتیل همان رعایت محل‌های وقف و تلفظ صحیح حروف است. (طریحی، ۳۷۸/۵؛ جزری، ۲۰۹/۱)

اما ارتباط تنغیم با وقف، ارتباطی بس مهم است که در تنوع نغمه‌های رخ نموده در کلام تجلی می‌یابد. چه بیان تنغیم و ریشه‌ی تحقق صحیح آن، وقف است. با وقف و ابتدای به هنگام بخش‌های اساسی کلام با یکدیگر پیوند خورده و یا از یکدیگر تفکیک می‌شوند. (برکه، ۱۰۲-۱۰۳) از این رو قرآن‌پژوهان و عالمان دانش قرائت، در مشهورترین تقسیم‌بندی وقف را بر چهار گونه «تام، کافی، حسن و قبیح» دانسته‌اند. (زرکشی، ۳۵۰/۱) انواعی که در صورت پیوند با آهنگ صحیح کلام در سه مورد نخست بدون اشکال است و در نوع چهارم به سبب اخلال در معنا و زمینه‌سازی تحریف معنوی کلام الله، متروک قلمداد می‌شود. از وقف بر واژه «الموتی» در آیه ﴿إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴾ (انعام، ۳۶) می‌توان به عنوان نمونه وقف قبیح یاد کرد. چه خداوند متعال در این آیه درصدد بیان آن است که مردگان، یارای استجاب را نخواهند داشت. اما فرود آوایی و وقف بر «الموتی»، استیناف حاکم بر آیه را نادیده گرفته، آن را از مقصود خود دور ساخته و معنایی ناروا را منتقل می‌سازد. (ابن الجزری، ۲۲۹/۱)

۶. کارکردها و دلالت‌های تنغیم در فهم و انس با قرآن

شناخت و تأثیرگذاری اعجاز موسیقایی قرآن کریم، مرهون خواندن صحیح و مبتنی بر اصول و قواعد قرآن کریم است (مزل، ۴). خواندنی توأم با آرامش، رعایت شیوایی واژگان و شناخت مواضع کلام ریشه در شناخت شأن آیات قرآن کریم و معرفت معانی عمیق آن دارد. (کلینی، ۶۱۴/۲) زیبا خواندن قرآن و درست ادا کردن کلمات آن، دروازه‌ای به سوی کسب معانی و مفاهیم آیات است؛ امری که ارتباطی تام با بسامد موسیقایی کلام و وحی داشته و افزون بر کارکردهای معناشناختی، در تلاوت قرآن و برانگیختن احساسات مخاطب تأثیر بسزایی دارد (غیبی و پرشور، ۵۰). نمونه‌های متعددی از کاربری تفسیری تنغیم در شناخت ساختار آوایی و دریافت دلالت‌های معنایی آیات قرآن را می‌توان یاد کرد. که در ادامه به بررسی و تحلیل نمونه‌هایی از کاربری تنغیم در دو دسته «کارکردهای آوایی» و «دلالت‌های معنایی» می‌پردازیم.

۱-۶. کارکردهای آوایی

ضرب آهنگ نادرست و نغمه ناکوک در ادای کلام، تحدیدی جدی در ارتباط با شنونده و دریافت مفاهیم از سوی او به حساب می‌آید (حسام الدین، ۲۱۱؛ انصاری، ۶۱). امری که در قرائت قرآن کریم بیش از همه شایسته توجه و پی‌گیری است. چراکه معجزه جاودان آیین خاتم، متناسب با هر سوره و آیه، بسته به هر مقطع و فقره و در هر منظر، داستان و مطلع و ختام خود دارای اسلوبی متمایز و تأثیرگذار است که ارتباطی تام با موسیقی و نغمه‌های سازوار حاکم بر آن دارد (الصالح، ۳۳۴). بنابر این مهم‌ترین کارکردهای آوایی تنغیم در قرآن کریم از این قرار است:

۶-۱. آهنگ کلام و تحقق ترتیل

رعایت ترتیل و پایبندی به قرائت حسن از جمله مواردی است که در روایات نبوی (ص) و اهل بیت (ع) ایشان مورد تأکید قرار گرفته‌است. آن طور که نگارنده الکافی، فصلی با نام (بَابُ تَرْتِیلِ الْقُرْآنِ بِالصَّوْتِ الْحَسَنِ) را با این امر اختصاص داده و به گزارش سفارش‌هایی از سوی آل الله (ع) درباره اصل حسن قرائت و لوازم و شرایط تحقق آن پرداخته‌است. (کلینی، ۶۱۴/۲-۶۱۶) امری که از یک سو در گرو آراسته شدن قاری به معارف قرآنی و از سوی دیگر در گرو حسن ادا و قرائت آیات متناسب با مقام و در نظر داشتن ظرائف آوایی است. در این میان استفاده از نغمه نیک (کلینی، ۶۱۵) و ادای به تناسب واژگان و فرازهای آیات قرآنی (مغربی، ۱۶۱/۱) یکی از مهم‌ترین دستورالعمل‌های صادر شده از اهل بیت (ع) به شمار می‌رود. موضوعی که پیوندی ناگسستنی با اعجاز موسیقایی قرآن کریم و تأثیر آن بر جان مخاطبان دارد. چه نفس آدمی به دنبال زیبایی است و گوش نوازی معجزه‌گونه و باطراوت قرآن از زمان نزول قرآن تا کنون ارتباطی محکم با شیوه ادا و انتقال آن دارد. مسأله‌ای که تأثیری شگرف بر مشرکان گذارد (زرکشی، ۲۰۸/۱) و رهبران آنان را واداشت تا به منظور رهایی از این اثرگذاری بی‌نظیر، مانع رسیدن صدا و ندای دلنواز قرآن کریم شوند. آن طور که قرآن کریم در این باره می‌فرماید: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالنُّوَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ﴾ کافران گفتند: به این قرآن گوش ندهید و به هنگام تلاوت آن جنجال کنید، شاید پیروز شوید! (فصلت، ۲۶)

۶-۲. تقویت معنا و تأثیر کلام

قرآن همان‌گونه که از نظر واژه‌گزینی، چیدمان عبارات و شیوه بیان معجزه به حساب می‌آید، از منظر آهنگ، جرس و نغمه نیز آورده بی‌نظیر پیامبر خاتم (ص) است. بنابراین آنچه زمینه‌ساز درک بهتر و ایقاع معجزه خاتم می‌گردد، حسن ادا و به کارگیری نغمه‌های متناسب با آیات و مقاصد آن است. (البیاتی، ۲۲) بررسی تاریخ فرهنگ عربی و حضور پر

رنگ فرهنگ شفاهی در زندگی آنان دارد. آن‌طور که آنان در داوری میان متون ادبی، قوه شنوایی و گوش‌نوازی کلام را معیاری مهم و تعیین‌کننده قلمداد می‌کردند. امری که عرصه را برای درک هرچه بهتر آوای ملکوتی قرآن گشود و آنان را تحت تأثیر نوای آسمانی کلام وحی قرار داد. (انیس، ۱۹۶) در دوران حاضر نیز گاه نفوس ناآرام بشری تنها با شنیدن نغمهٔ بیجا و سازوار با آیات قرآن، بدون آن‌که درکی از محتوای متعالی قرآن کریم داشته باشند، طعم آرامش را چشیده و از وادی دلهره و ترس به در می‌آیند. قرآن کریم با گردآوری محاسن شعر و نثر و درآمدن از تنگناهای هریک، حروف، کلمات و عبارات را به گونه‌ای توزیع نموده‌است که حس موسیقایی هر شنونده‌ای را متوجه خود می‌سازد. توجهی که نتیجهٔ نهایی آن، خشوع شنونده در برابر معنای تقویت یافته با آوای سازگار با آن است. (الرافعی، ۱۹۹۰: ۲۱۴) به عنوان نمونه تکرار سی و یک بارهٔ فراز ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ (سورهٔ الرحمن، همراه با نغمهٔ رو به بالا و وقف بر پایان هر مقطع، استفهام انکاری را آشکار ساخته و به مخاطب یادآور می‌شود که این این گستره از نعمت‌های الهی قابل چشم‌پوشی نبوده و شایستهٔ قدردانی و خشوع است. تلاوتی که برای انتقال بهتر تنوع نعمت‌بخشی الهی و تأکید بر لزوم تأمل مخاطب می‌بایست به همراه فراز و فرود آوایی و در نهایت وقف و ختم بر هریک از این مواضع سه و یک گانه باشد. چراکه قاری گرچه به سبب کوتاهی آیات سورهٔ الرحمن می‌تواند بدون توقف و نفس‌گیری قرائت خود را امتداد بخشد، اما این امر منجر به تضعیف مقصود الهی از تکرار صورت پذیرفته در آیات می‌گردد. از این رو اهل فن در مواردی این چنین به جهت تعاضد هرچه بیشتر آهنگ کلام با مضمون آن، اصل را بر وقف گذارده‌اند. (ابن الجزری، ۲۲۴/۱؛ ابن اثیر، ۲۲۴/۱)

۳-۱-۶. توازن آوایی و شوق استماع

صوت، ابزار لفظ است و توازن آوایی همان ادای صحیح واژگان از طریق اعطای حق حروف و اصوات است. امری که شنونده را در برابر نظام آوایی تکامل یافته قرار می‌دهد. (الجاحظ، ۱۱۸: ۷۹/۱) نظامی که در آن هیچ آوایی بر آوای دیگر سبقت نجسته و هریک در جایگاه خویش قرار گرفته‌اند. مطلوبی که جلوهٔ تمام آن را می‌توان در قرآن یافت و رعایت قوانین حاکم بر آن از سوی قاری، شنونده را بیش‌تر تحت تأثیر آوای ملکوتی قرآن کریم قرار داده‌است و شوق گوش جان سپردن به کلام وی را در وی افزایش می‌دهد. (صبحی التمیمی، ۲۷۰) چراکه ادای صحیح نغمات از سوی قاری، توازن را که طبیعت کلام الله، برای شنوندهٔ قرآن آشکار می‌نماید و این ترکیب بی‌نظیر او را مجذوب کلامی می‌نماید که در هیچ‌یک از انواع نظم و نثر همانند ندارد. (حسان، ۲۷۰) نظم آهنگ حاکم بر سورهٔ القارعه، در بیان فخامت و عظمت وقایع هول‌انگیز روز قیامت که در خیال بشر نیز نمی‌گنجد، یکی از نمونه‌های قابل ذکر در این بخش است. فراوانی قابل توجه مقاطع، توافق فواصل حروف

پایانی و استفهام جای گرفته در حسن مطلع این سوره و بخش پایانی آن، که نه در پی پرسش و پاسخ، بلکه به دنبال بیان وقایع سخت این روز و یادآوری مسئولیت بزرگ آدمیان است، پیوندی محکم با شیوه قرائت این آیات و بهره‌مندی از لحن و نغمه متناسب با تفخیم و تعظیم قیامت دارد. (صابونی، ۵۶۸/۳-۵۷۰)

۲-۶. دلالت‌های معنایی

ادیبان، قرآن‌پژوهان و مفسران کلام وحی با وجود خاستگاه مشترک ادبی و تفسیری، در مواجهه با برخی از آیات قرآن رویکرد همسانی را اتخاذ نکرده و معانی متفاوتی را ارائه نموده‌اند. بهره‌گیری از تنغیم و کاربست صحیح آن یکی از عناصری است که می‌تواند در دستیابی به تفسیر صحیح این آیات و ایجاد همگرایی میان برداشت‌های موجود از آیات مؤثر باشد. در ادامه به یادکرد مهم‌ترین دلالت‌های معنایی تنغیم به همراه ذکر نمونه‌های قرآنی آن می‌پردازیم.

۱-۲-۶. ایضاح و بیان معانی

وضوح معنایی کلام، ارتباطی محکم با ساختار جمله‌ها و آشکارسازی اعراب و ترکیب واژگان با محوریت ادای صحیح دارد. (۶۶) نمونه نخست این موضوع را می‌توان کیفیت قرائت آیه ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبَتَّغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (تحریم، ۱) دانست. آیه‌ای جای گرفته در مطلع سوره تحریم، با اسباب نزولی چندگانه (سلیمانی دودجی و احمدی، ۱۶۸) که شیوه ادا و نغمه انتخاب شده برای قرائت آن می‌تواند نقش مهمی در بیان و انتقال معنایش داشته باشد. در این آیه حرف استفهام از ابتدای فعل «تَبَتَّغِي» حذف شده و تنغیم جایگزین این ایجاز شده‌است. چه اصل این واژه «أَتَبَتَّغِي» بوده و راهکاری جز کاربست صحیح نغمه متناسب با حذف حرف استفهام، نمی‌تواند در واضح نمودن معنای پرسش‌گرانه به کار رود. معنایی که با خطاب آمیخته به عتاب در این آیه همسو بوده (طبرسی، ۴۷۲/۱۰؛ طباطبایی، ۳۲۹/۱۹) و با کمک نغمه متناسب آشکار می‌شود.

نمونه دیگر روایتی است که در آن امام رضا (ع) در پاسخ به پرسش مأمون درباره عصمت انبیا گزارش شده‌است. مأمون خدمت حضرت رضا (ع) عرضه می‌دارد که شما باور به عصمت انبیا دارید و با این وجود تفسیر صحیح کاربست سه‌گانه عبارت «قَالَ هَذَا رَبِّي» از سوی حضرت ابراهیم (ع) در قرآن (انعام، ۷۸-۷۶) چگونه‌است؟ آیا ابراهیم به راستی به عبادت ستاره، ماه و خورشید پرداخت؟ این رخداد، منافی عصمت ابراهیم (ع) نیست؟ امام رضا (ع) در پاسخی دقیق و بی‌سابقه که نشان از پیشگامی اهل بیت (ع) در مسأله کاربری نغمه کلام در بیان معانی قرآن کریم دارد می‌فرماید: «قَالَ هَذَا رَبِّي عَلَى الْإِنكَارِ وَالْإِسْتِخْبَارِ لَا عَلَى الْإِخْبَارِ وَالْإِفْرَارِ ... وَ إِنَّمَا أَرَادَ إِبرَاهِيمُ ع بِمَا قَالَ أَنْ يُبَيِّنَ لَهُمْ بَطْلَانَ دِينِهِمْ وَيُثَبِّتَ عِنْدَهُمْ

أَنَّ الْعِبَادَةَ لَا تَحِقُّ لِمَا كَانَ بَصْفَةَ الزُّهْرَةِ وَالْقَمَرِ وَالشَّمْسِ؛ ابراهیم از سر انکار و استخبار (استفهام) و نه با هدف اخبار و اقرار تعبیر هَذَا رَبِّي را بر زبان آورد. ... همانا ابراهیم (ع) با آنچه گفت، خواست تا برای مشرکان، بطلان دینشان را روشن سازد و برایشان ثابت کند که پرستش امثال ستاره، ماه و خورشید نارواست. (الصدوق، ۱/۱۷۴-۱۷۶)

درنگ در این روایت نشان از آن دارد که امام رضا (ع) بدون اشاره به واقعه‌ای تاریخی و یا گزارش روایتی از اجداد پاک خویش، و یا حتی بدون استفاده از آیاتی از دیگر سور قرآنی، تنها با درنگ در سیاق و نقش آفرینی نغمه کلام در معنابخشی آیه به پاسخ اشکال عصمت حضرت ابراهیم (ع) پرداخت. در واقع تعبیر «هَذَا رَبِّي» با سه بار بسامد و تکرار در آیات هفتاد و ششم تا هفتاد و هشتم سوره انعام، منجر به شکل‌گیری سؤال دقیق مأمون مبنی بر چگونگی پذیرش عصمت حضرت ابراهیم (ع) شده بود و امام رضا (ع) با تأکید بر خوانش استفهامی و ریتم انکاری همین تعبیر، آغاز و انجام را به یکدیگر پیوند داد. تعبیری که خود دست‌مایه اشکال بود و نشان‌گر پرستش اجرام آسمانی توسط قهرمان توحید بود، اما به یکباره مبدل به پاسخ اشکال گردید. امام رضا (ع) با کاربست تغیمی و آوایی صحیح تعبیر «هَذَا رَبِّي» مأمون را راهنمایی نمود که گفتار ابراهیم (ع) اخباری و اقراری نبوده، بلکه آمیزه‌ای از انکار و استخبار را به همراه دارد. شایان ذکر است که درون‌مایه استفهام و انکار در آیه براساس سفارش رضوی (ع)، نغمه رو به بالا در قرائت فراز «قَالَ هَذَا رَبِّي» را اقتضا می‌کند. نغمه‌ای متمایز از نوای یکنواخت پیش و پس خود، که به زیبایی معنای آیه را هویدا می‌سازد.

۲-۲-۶. تنوع آهنگ و تکرر معنا

تغییم افزون بر کارکرد ایضاحی در آیات مشکل قرآن کریم، می‌تواند در آیاتی که ساختار نحوی آن تاب افاده معانی گوناگونی را دارد، به عنوان عنصری سازنده در جهت یادکرد انواع معانی برآمده از آیه افاده شود. آیه ﴿هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (زمر، ۹) را می‌توان نمونه‌ای برای این کارکرد قلمداد کرد. چراکه این آیه را از نظر آهنگ و نغمه کلام می‌توان به چند شیوه قرائت نمود. نخست نغمه استفهام مبتنی بر انکار است. نغمه که نابرابر بودن میان آگاه و ناآگاه را برای شنونده مشخص می‌نماید. آهنگ دیگر، آهنگ تعجبی است. نغمه‌ای که شگفت‌آور بودن، مساوی انگاشتن عالم و جاهل را نمایان می‌سازد. همچنین می‌توان آیه را با آهنگ دال بر معنای نفی تلاوت نمود. تلاوتی که براساس نابرابر بودن دانا و نادان بنیان یافته‌است.

دیگر نمونه این‌گونه دلالت تغییم، آیاتی از قرآن کریم است که در آن اسلوب طلب به کار رفته‌است. ساختاری که می‌تواند گاه همچون آیه ﴿فَاتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَعْظَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ (یونس، ۳۸) معنای تعجیز و ناتوان شمردن مخاطب را به دنبال داشته باشد.

و یا همچون آیه ﴿رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ﴾ (بقره، ۱۲۶) معنای دعا و درخواست دانی از عالی را دربرگیرد. مشهود است که وجه تمایز تمامی این موارد برای مخاطبان و شنوندگان کلام الهی، کاربست صحیح نغمه و آهنگ متناسب با گزاره‌های قرآنی است.

۶-۳. فهم و حفظ قرآن

بی‌تردید حفظ و به‌خاطر سپردن لفظ و ظاهر قرآن کریم دارای آثار فراوانی است که در جسم و روح آدمی اثرگذار است. اما با این وجود نباید از مجموعه سفارش‌هایی که در آن بر تدبیر و درنگ در معانی قرآنی و آمیخته شدن آن با جان حامل کلام وحی تأکید شده غافل شد. (کلینی، ۶۰۳/۲-۶۰۶) بنابراین به‌خاطر سپردن کلمات و عبارت‌ها بدون در نظر داشتن ارتباط و معنای منطقی میان آن‌ها تلاشی ناپایدار و ناتمام دانست. از این رو دیگر کاربرد تنغیم در عرصه دلالت معنایی، تسهیل حفظ و جای‌گیری الفاظ و عبارت‌های قرآن نزد شنوندگان آن است. چه قرائت صحیح براساس نغمه متناسب با آیات، شنونده را در ردیابی معانی متوالی و شناخت نقاط اتصال و انفصال کلام یاری می‌رساند. امری که به سبب همگامی همزمان الفاظ و مفاهیم در ذهن و قلب مخاطب، در صورت همراهی صدای خوش و ایمان قاری به آیات، تثبیت واژگان و معانی را در شنونده به دنبال داشته و وعده الهی ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ﴾ (بقره، ۱۲۱) را محقق می‌سازد. همان‌طور که در وصف قاری شایسته قرآن آمده که وی کسی است که قرائتش بر مبنای معانی آیات است و این فهم در قرائتش جلوه‌گری می‌نماید. ان‌طور که در آیات وعد، شوق خویش را آنچنان آشکار می‌سازد که شنونده را به وجد و شوق درآورده و در آیات وعید با قرائت ترسان خویش، انذار الهی را متبلور ساخته و شنونده را متنبه می‌سازد. (الزركشي، ۱۸۱/۲) اشباع حرکت فتحه در آخر آیاتی چند از سوره احزاب ﴿تَتَطَوَّنَ بِاللَّهِ الظُّنُونًا﴾ (۱۰)، ﴿يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَّا اطعنا الله و اطعنا الرسولا﴾ (۶۶)، ﴿يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَّا اطعنا الله و اطعنا الرسولا﴾ (۶۷) را می‌توان در زمره این‌گونه کارکرد تنغیم به‌شمار آورد. چه این آهنگ از یکسو منجر به بیان صحیح آیه گشته و از سوی دیگر زمینه‌ساز نفوذ و پابرجایی هرچه بهتر آن در وجود شنونده می‌شود.

۷. نتیجه‌گیری

۱. تکیه بر تنغیم و قرائت آهنگین در معناپردازی آیات قرآن و کشف مقاصد آن، شیوه قرآن‌مداری است که بر تبیان بودن کلام وحی استوار می‌باشد. رویکردی که از یکسو منجر به پی‌جویی اعجاز موسیقایی کلام وحی و دریافت شیوه‌های گوش‌نوازی معجزه‌خاتم می‌گردد و از سوی دیگر انسجام نظام آوایی و معنایی قرآن کریم را نمایان می‌سازد.

۲. گرچه تنغیم و کاربرست آن در فهم کلام و ادای سخن در ادبیات کنونی ظهور و بروز بیشتری یافته و عنوانی مشخص پیدا نموده‌است. اما رگه‌هایی آشکار از وجود و به کارگیری آن توسط متقدمین ادب عربی و پیش‌تر از آن در روایات اسلامی در معناپردازی قرآن کریم یافت می‌شود.

۳. تنغیم، با وجود نقش‌آفرینی سازوار با پدیده نبر و وقف و ابتداء، ساز و کاری مستقل از هر کدام از این دو مفهوم متقارب را دنبال می‌نماید. چه تنغیم، همچون نبر و وقف تنها به عرصه واکاوی مفردات قرآنی و تکیه بر واژگانی مشخص محدود نمی‌شود. بلکه شناخت صحیح نغمه‌های آیات قرآن، زمینه‌ساز کشف نظم حاکم بر سیاق و ارتباط معنایی آیه یا آیات مورد بررسی با گزاره‌های مشابه آن در دیگر سوره قرآنی می‌گردد.

۴. در نظر داشتن تنغیم در قرائت و تبیین قرآن کریم امری ضروری و شایان توجه از سوی قاریان قرآن کریم است. ایشان افزون بر رعایت قواعد تجویدی و درست ادا نمودن حروف، با دقت در انتخاب نغمه همساز با آیات تلاوت شده و توجه به اثرگذاری آهنگ کلام در شنوندگان، کوشش خویش در تحقق عنوان ترتیل و قرائت حسن را به کمال برسانند.

۵. ایضاح و بیان معانی آیات قرآن کریم، کشف تکثر معنایی مرتبط با نغمه آیات و آسان‌سازی و بادوام نمودن کوشش حفظ قرآن کریم را می‌توان مهم‌ترین کارکردهای معنایی تنغیم برشمرد. با این وجود بر پژوهشگران معارف و مطالعات قرآنی است، که پژوهش پیش‌رو را گسترش داده و با واکاوی هرچه بیشتر و تحقیق در نمودارسازی دلالت‌های معنایی تنغیم در فهم قرآن کریم و دستیابی به یافته‌های نوین در این عرصه، زمینه به کارگیری هرچه بیشتر این عنصر آوایی در حوزه مطالعات تفسیری را مهیا سازند.

۶. در نظر گرفتن و ورود موضوع تنغیم و کارکردهای آوایی و دلالت‌های معنایی آن در فهم قرآن کریم و روایات اسلامی به شیوه‌ای روشمند و منسجم در سرفصل‌های آموزشی و پژوهشی مرتبط با ادبیات عرب، قرائت و تفسیر قرآن کریم و فقه الحدیث در حوزه‌های علمیه و رشته‌های دانشگاهی مرتبط، به عنوان شیوه‌ای مؤثر در گفتمان‌سازی و ترویج علمی این عامل اثرگذار در فهم متون اسلامی، پیشنهاد پایانی تحقیق حاضر است.

کتابنامه

- قرآن کریم.
- ابن الجزری، محمد بن محمد (۱۳۵۰ق)، منجد المقرئین و مرشد الطالبین، القاهرة: مکتبۃ القدس بالازهر.
- _____ (۲۰۰۳م)، النشر فی القراءات العشر، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- ابن جنّی، أبو الفتح عثمان بن جنی (۱۴۳۱ق)، الخصائص، بیروت: عالم الکتب.
- ابن سینا، ابو علی حسین عبد الله (۱۹۵۴م)، الشفاء، تحقیق ابراهیم مدکور و محمد سلیم سالم، القاهرة.
- ابن فارس، احمد بن فارس بن زکریاء (۱۹۷۹م)، معجم مقاییس اللغة، بیروت: دار الفکر.
- الازهری، محمد بن احمد (۲۰۰۱م)، تهذیب اللغة، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- الأشمونی، احمد بن محمد (۱۳۵۳ق)، منار الهدی فی بیان الوقف و الابتداء و معه المقصد لتلخیص ما فی المرشد من الوقف و الابتداء، مصر: مصطفى البابی الحلبي.
- الانطاکي، محمد (۱۹۶۹م)، دراسات فی فقه اللغة، بیروت: دار الشرق العربی.
- الصالح، صبحی ابراهیم (۲۰۰۰م)، مباحث فی علوم القرآن، بیروت: دار العلم للملایین.
- الانباری، محمد بن قاسم (۱۳۹۱ق)، ایضاح الوقف و الابتداء فی کتاب الله عزّ و جل، تحقیق محیی الدین عبد الرحمن رمضان، دمشق: مجمع اللغة العربیة.
- انصاری، زکریا بن محمد (۱۹۸۷م)، تحفة نجباء العصر، بغداد: جامعۃ بغداد.
- انیس، ابراهیم (۱۹۶۱م)، الاصوات العربیة، القاهرة: دار النهضة العربیة.
- _____ (۱۹۹۳م)، الاصوات اللغویة، القاهرة: مکتبۃ الأنجلو المصریة.
- _____ (۱۹۷۵م)، دلالة الالفاظ، القاهرة: مکتبۃ الأنجلو المصریة.
- ایوب، عبد الرحمن (۱۹۶۳م)، اصوات اللغة، مصر: دار التألیف.
- بای، ماریو (۱۹۹۸م)، أسس علم اللغة، ترجمه و تعليق احمد مختار عمر، القاهرة: علم الکتب.
- البدوی، محمود سبویه (۱۴۱۵ق)، الوجیز فی علم التجوید، قاهرة: مرکز الاسکندریة للکتاب.
- برکه، بسام (۱۹۸۸م)، علم الاصوات العام أصوات اللغة العربیة، بیروت: مرکز الائتماء القومی.
- بروکلمان، کارل (۱۹۷۷م)، فقه اللغات السامیة، ترجمه رمضان عبد التواب، ریاض: جامعۃ عین شمس.
- بشر، کمال (۲۰۰۰م)، علم الاصوات، القاهرة: دارغریب.
- بنتاجه، محمد (۱۹۷۱م)، اصول فن تلاوة القرآن الکریم، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- البیاتی، سناء (۲۰۰۷م)، التنغیم فی القرآن الکریم، بغداد: مرکز احیاء التراث العربی.
- پورت، جان دیون (۱۳۸۲ش)، عذر تقصیر به پیشگاه محمد و قرآن، ترجمه سید غلامرضا سعیدی، تهران: اطلاعات.
- التیمی، صبیح (۲۰۰۳م)، دراسات لغویة فی التراث القدی، عمان: دار مجدلاوی.
- الجاحظ، أبو عثمان عمرو بن بحر (۱۴۱۸ق)، البیان و التبیین، القاهرة: مکتبۃ الخانجی.
- جبل، محمد حسن (۱۴۳۵ق)، المختصر فی اصوات اللغة العربیة؛ دراسة نظریة و تطبیقیة، القاهرة: مکتبۃ الآداب.
- الجرسانی، عبد القاهر (۱۹۷۸م)، دلائل الاعجاز، تصحیح الشیخ محمد عبده، بیروت: دار المعرفة.
- الجزری، ابو الخیر محمد بن محمد (۱۴۲۱ق)، النشر فی القراءات العشر، تصحیح علی محمد الضباع، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- الجنادیة، احمد سلامه (۱۴۳۷ق)، نبر الاسم الجامد و المشتق دراسة فیزیائیة تطبیقیة، دار الجنان: عمان.
- الجوارنه، یوسف عبدالله (۲۰۰۲م)، التنغیم و دلالتہ فی العربیة، مجلة الموقف الادبی، مجلد ۳۱، العدد ۳۶۹، ص ۲۴-۴۲.
- الجوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۰۷ق)، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة، بیروت: دار العلم للملایین.
- حاجی زاده، مهین (۱۳۸۸ش)، دستورنویسی و زبان شناسی عربی، تهران: جهاد دانشگاهی.
- حبلس، محمد یوسف (۱۹۹۳م)، اثر الوقف علی الدلالة التركیبیة، القاهرة: دار الثقافة العربیة.
- حسام الدین، کریم زکی (۱۹۹۲م)، الدلالة الصوتیة، مصر: مکتبۃ الانجلو المصریة.

- حسان، تمام (۱۴۲۰ق)، البیان فی روائع القرآن، القاهرة: عالم الكتب.
- _____ (۱۹۹۴م)، اللغة العربية و معناها، القاهرة: دار الثقافة.
- _____ (۱۹۹۰م)، مناهج البحث في اللغة، القاهرة: دار الثقافة.
- حمدان رضوان، ابو عاصی (۲۰۰۹م)، الاداءات المصاحبة للكلام و أثرها في المعنى، مجلة الجامعة الإسلامية (سلسلة الدراسات الإنسانية) المجلد السابع عشر، العدد الثاني، ص ۵۷-۹۰.
- خالدی، احمد، معارف، مجید، ایازی، محمد علی، مهریزی، مهدی (۱۴۰۱ش)، «تأملی بر گستره اثرگذاری لهجه‌ها، تنوع صوتی و تنغیم در توسعه قرائت قاریان و خوانش متن»، دو فصلنامه علمی مطالعات قرائت قرآن، شماره ۱۸، ص ۳۱-۶۰.
- الخویسکی، زین (۱۴۲۸ق)، الاصوات اللغویة، الاسكندرية: دار المعرفة الجامعية.
- الدانی، ابو عمرو (۱۴۰۷ق)، المكتفی فی الوقف و الابتداء، تحقیق یوسف المرعشلی، بیروت: مؤسسه الرسالة.
- الرافعی، مصطفی صادق (۱۹۹۰م)، اعجاز القرآن و البلاغة النبویة، بیروت: دار الكتاب العربی.
- رحمتی، سید مهدی، حاجی اکبری، فاطمه (۱۴۰۰ش)، «کاربست علوم ادبی در فهم و تفسیر قرآن کریم؛ مطالعه موردی تفسیر نیشابوری»، دو فصلنامه مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم، شماره ۹، ص ۲۱۲-۲۳۹.
- رحمتی، سید مهدی، جمشیدی مهر، فردین، محبتی، مریم (۱۴۰۲ش)، «تحلیل عبارات متضمن تحقیر در آیات قرآن با تأکید بر آرای ادبی تفسیری آلوسی»، دو فصلنامه مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم، شماره ۱۲، ص ۲۰۴-۲۲۷.
- الزرقانی، محمد عبد العظیم (۱۳۷۲ق)، مناهل العرفان فی علوم القرآن، قاهره: دار احیاء الكتب العربیة.
- الزرکشسی، محمد بن عبدالله (۱۴۱۰ق)، البرهان فی علوم القرآن، تحقیق محمد أبو ابراهیم، بیروت: دار المعرفة.
- سخاوی، علی بن محمد (۱۴۱۳ق)، جمال القراء و کمال الاقراء، بیروت: دار البلاغة.
- سلیمان، فتح الله (۲۰۰۸م)، دراسات فی علم اللغة الحديث، القاهرة: دار الافاق العربیة.
- سلیمانی دودجی، احمدی، مهدی (۱۴۰۰ش)، «بازخوانی سبب نزول آیات اول سوره تحریم با تکیه بر بافت و قرائن تاریخی»، پژوهشنامه قرآن و حدیث، شماره ۲۹، ص ۱۶۷-۱۹۷.
- سیب، خیر الدین (۱۴۲۸ق)، الاسلوب و الاداء فی القراءات القرآنیة دراسة صوتیة تبائیة، دمشق: دار الكلم الطب.
- سیبویه، عمرو بن عثمان بن قنبر (۱۹۹۸م)، الكتاب، تصحیح و شرح عبدالسلام محمد هارون، القاهرة: الخانجی.
- شبل، عزة (۱۴۳۰ق)، علم لغة النص النظریة و التطبيق، القاهرة: مكتبة الآداب.
- الصابونی، محمد علی (۱۴۲۱ق)، صفوة التفاسیر، بیروت: دار الفكر.
- الصدوق، محمد بن بابویه (۱۴۰۴ق)، عیون اخبار الرضا (ع)، بیروت: مؤسسه الاعلمی.
- الطالب، هایل محمد (۱۴۲۴ق)، ظاهرة التنغیم فی التراث العربی، مجلة التراث العربی، العدد ۹۱، ص ۹۸-۸۰.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۰۲ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲ش)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصر خسرو.
- طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵ش)، مجمع البحرين و مطلع النیرین، تهران: مرتضوی.
- العانی، سلمان حسن (۱۴۰۳ق)، التشکیل الصوتی فی اللغة العربیة فونولوجیا العربیة، جدة: النادي الأدبی الثقافی.
- عبد الجلیل، عبد القادر (۱۴۱۸ق)، الاصوات اللغویة، عمان: دار الصفاء للطباعة و النشر و التوزیع.
- عبد اللطیف، محمد حماسه (۲۰۰۶م)، النحو و الدلالة (مدخل لدراسة المعنى النحوی الدلالی)، القاهرة: دار غریب.
- العزاوی، سمیر وحید (۱۴۲۱ق)، التنغیم اللغوی فی القران الکریم، عمان: دار الضیاء.
- العزاوی، نغمه رحیم (۲۰۰۱م)، مناهج البحث اللغوی بین التراث و المعاصرة، عراق: المجمع العلمی.

- عمر، احمد مختار (۱۹۹۱م)، دراسة الصوت اللغوى، القاهرة: عالم الكتب.
- عیاد، شكرى محمد (۱۹۶۸م)، موسيقى الشعر العربى، القاهرة: دار المعرفة.
- غامدى، منصور بن محمّد (۱۴۲۱ق)، الصوتيات العربية، رياض: مكتبة التوبة.
- غيبى، عبد الاحد و سولماز پرشور (۱۳۹۷ش)، «واكاوى ايقاع نبر و تنغيم در جزء ۳۰ قرآن كريم»، دو فصلنامه مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم، سال اول، شماره دوم، ص ۴۹-۶۴.
- فراستخواه، مقصود، زبان قرآن (۱۳۷۶ش)، تهران: انتشارات علمى و فرهنگى.
- فراهيدى، خليل بن احمد (۱۹۸۰م)، كتاب العين، بيروت: دار و مكتبة الهلال.
- فرج، حسام احمد (۲۰۰۷م)، نظريّة علم النص، القاهرة: مكتبة الآداب.
- القمى النيسابورى، نظام الدين الحسن بن محمد بن الحسين (۱۳۸۱ق)، غرائب القرآن و رغائب الفرقان، تحقيق إبراهيم عطوة عوض، مصر: البابى الحلبي.
- كلينى، محمد بن يعقوب (۱۴۰۷ق)، الكافى، تحقيق على اكبر غفارى و محمّد آخوندى، تهران: دارالكتب الاسلاميه.
- محيسن، محمد سالم (۱۴۱۲ق)، الكشف عن احكام الوقف و الوصل فى العربية، بيروت: دار الجليل.
- محمد بشر، كمال (۱۹۸۰م)، علم اللغة العام الاصوات، القاهرة: دار المعارف للطباعة و النشر.
- مشتاق عباس، على (۱۴۲۴ق)، أثر التفكير الصوتى فى دراسة العربية، يمن: جامعة صنعاء.
- معلوف، لويس (۱۳۹۰ش)، المنجد، ترجمه محمّد بندر ريگى، تهران: انتشارات ايران.
- مغربى، نعمان بن محمد (۱۳۸۵ق)، دعائم الاسلام، قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- الموسوى، مناف مهدي (۲۰۰۷م)، علم الاصوات اللغوية، بغداد: دار الكتب العلمية.
- النحاس، ابوجعفر (۱۹۷۸م)، القطع و الائتناف، تحقيق احمد خطاب العمر، بغداد: مطبعة العانى.
- نصر، محمد مكى (۱۳۴۹ق)، نهاية القول المفيد فى علم التجويد، تصحيح على محمد ضباع، مصر: مطبعة مصطفى البابى الحلبي و اولاده.
- النورى، محمد جواد (۲۰۰۳م)، علم اصوات العربية، فلسطين: جامعة القدس المفتوحة.
- نوزاد، حسن احمد (۲۰۰۷م)، المنهج الوصفى فى كتاب سيبويه، مكة المكرمة: دار دجلة.

Bibliography

- The Holy Quran
- Abdel Latif, Muhammad Hamasa (2006 AD), Grammar and Semantics (An Introduction to the Study of Syntactic and Semantic Meaning), Cairo: Dar Gharib. [In Arabic].
- Abdul Jalil, Abdul Qadir (1418 BC), Linguistic Voices, Amman: Dar Al-Safaa for Printing, Publishing and Distribution. [In Arabic].
- Al-Anbari, Muhammad bin Qasim (1391 BC), Clarifying the Stop and Start in the Book of God Almighty, edited by Muhyi al-Din Abd al-Rahman Ramadan, Damascus: Arabic Language Academy. [In Arabic].
- Al-Ani, Salman Hassan (1403 BC), Phonological Formation in the Arabic Language, Arabic Phonology, Jeddah: Literary and Cultural Club. [In Arabic].
- Al-Antaki, Mohammed (1969), Studies in Language Jurisprudence, Beirut: Dar al-Sharq al-Araby. [In Arabic].
- Al-Ashmoni, Ahmad ibn Muhammad (1353 AH), Minar al-Huda in the statement of endowment and initiation and with the purpose of teaching what in the guide from endowment and initiation, Egypt: Mustafa al-Babi al-Halbi. [In Arabic].
- Al-Azhari, Mohammed ibn Ahmed (2001), Tahzib al-Lagha, Beirut: Arab Heritage Revival House. [In Arabic].
- Al-Azzawi, Naghma Rahim (2001), Linguistic Research Methods between Heritage and Contemporary, Iraq: The Scientific Academy. . [In Arabic].
- Al-Azzawi, Samir Wahid (1421 BC), Linguistic intonation in the Holy Qur'an, Amman: Dar Al-Diya'. [In Arabic].
- Al-Badawi, Mahmoud Sibawayh (1415 BC), Al-Wajeez fi Ilm Tajweed, Cairo: Alexandria Book Center. [In Arabic].
- Al-Bayati, Sana (2007), Al-Tanghim fi al-Qur'an al-Karim, Baghdad: Center for Revival of Arabic Heritage. [In Arabic].
- Al-Dani, Abu Amr (1407 AH), al-Muktafi fi al-Waqf and al-Ibtada, researched by Yusuf al-Marashli, Beirut: Risala Institute. [In Arabic].
- Al-Jahiz, Abu Othman Amr bin Bahr (1418 BC), Al-Bayan wal-Tabyin, Cairo: Al-Khanji Library. [In Arabic].
- Al-Janadiyah, Ahmed Salamah (1437 BC), the stress of the solid and derived nouns, an applied physics study, Dar Al-Jinan: Amman. [In Arabic].
- Al-Jawhari, Ismail bin Hammad (1407 BC), Al-Sihah Taj Al-Lughah and Sihah Al-Arabiya, Beirut: Dar Al-Ilm li-Malina. [In Arabic].
- Al-Jazari, Abu Al-Khair Muhammad bin Muhammad (1421 BC), publication in the ten readings, edited by Ali Muhammad Al-Dabaa, Beirut: Dar Al-Kutub Al-Ilmiyya. [In Arabic].
- Al-Jurjani, Abdul Qahir (1978 AD), Evidence of Miracles, authenticated by Sheikh

- Muhammad Abduh, Beirut: Dar Al-Ma'rifa. [In Arabic].
- Al-Mousawi, Manaf Mahdi (2007), The Science of Linguistic Phonetics, Baghdad: Dar Al-Kutub Al-Ilmiyya. [In Arabic].
 - Al-Nahas, Abu Jaafar (1978), Al-Qat' and Al-It'naf, edited by Ahmad Khattab Al-Omar, Baghdad: Al-Ani Press. [In Arabic].
 - Al-Nouri, Muhammad Jawad (2003), The Phonology of Arabic, Palestine: Al-Quds Open University. [In Arabic].
 - Al-Qami Al-Nisaburi, Nizam al-Din al-Hassan bin Muhammad bin Al-Hussein (1381), Gharaib al-Qur'an and Raghaib al-Furqan, research by Ibrahim Atwa Awad, Egypt: Al-Babi al-Halabi. [In Arabic].
 - Al-Rafii, Mustafa Sadiq (1990 AD), Ijaz al-Qur'an and Al-Balaghah al-Nabawiya, Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi. [In Arabic].
 - Al-Sabouni, Muhammad Ali (1421 BC), Safwat al-Tafsir, Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic].
 - Al-Saduq, Muhammad bin Babawayh (1404 BC), Uyun Akhbar al-Rida (peace be upon him), Beirut: Al-Alami Foundation. [In Arabic].
 - Al-Saleh, Subhi Ibrahim (2000), Researchers in the Sciences of the Qur'an, Beirut: Dar al-Ilam for the Mullahs. [In Arabic].
 - Al-Talib, Hail Muhammad (1424 BC), The Phenomenon of Intonation in Arab Heritage, Arab Heritage Magazine, No. 91, pp. 80-98. [In Arabic].
 - Al-Tamimi, Sabih (2003), Lexical Studies in Ancient Heritage, Amman: Dar Majdalavi. [In Arabic].
 - Al-Zarkashi, Muhammad bin Abdullah (1410 AH), al-Barhan fi Ulum al-Qur'an, research by Muhammad Abu Ibrahim, Beirut: Dar al-Marfa'a. [In Arabic].
 - Al-Zarqani, Muhammad Abd al-Azeem (1372 AH), Manahel al-Irfan fi Ulum al-Qur'an, Cairo: Dar Ahya al-Kitab al-Arabiya. [In Arabic].
 - Anis, Ibrahim (1961), Arab Voices, Cairo: Dar Al Nahda Al Arabiya. [In Arabic].
 - Anis, Ibrahim (1975), The Semantics of Words, Cairo: Anglo-Egyptian Library. [In Arabic].
 - Anis, Ibrahim (1993), Linguistic Voices, Cairo: Anglo-Egyptian Library. [In Arabic].
 - Ansari, Zakaria bin Muhammad (1987 AD), Tuhfat Nujaba' al-Asr, Baghdad: University of Baghdad. [In Arabic].
 - Ayoub, Abdul Rahman (1963 AD), Voices of Language, Egypt: Dar Al-Ta'il. [In Arabic].
 - Ayyad, Shukri Muhammad (1968), The Music of Arabic Poetry, Cairo: Dar Al-Ma'rifa. [In Arabic].
 - Baraka, Bassam (1988), General Phonology, Voices of the Arabic Language, Beirut: Center for National Belonging. [In Arabic].
 - Bay, Mario (1998), Foundations of Linguistics, translation and commentary by Ahmed

- Mukhtar Omar, Cairo: Ilm al-Kutub. [In Arabic].
- Bentajah, Muhammad (1971 AD), Principles of Recitation of the Holy Qur'an, Beirut: Dar Al-Katb Al-Alamiya. [In Arabic].
 - Brockelman, Karl (1977), Semitic Philology, translated by Ramadan Abdel Tawab, Riyadh: Ain Shams University. [In Arabic].
 - Farahidi, Khalil bin Ahmad (1980), Kitab Al-Ain, Beirut: Dar and Maktaba Al-Hilal. [In Arabic].
 - Faraj, Hossam Ahmad (2007), Theory of the Science of Text, Cairo: School of Literature. [In Arabic].
 - Farasikhah, Maqsood, The Language of the Qur'an (1376), Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian].
 - Ghaibi, Abd al-Ahed and Solmaz Parshor (2017), "Analysis of pitch and intonation in part 30 of the Holy Qur'an", two quarterly studies of stylistic-cognitive studies of the Holy Qur'an, first year, second issue, pp. 64-49. [In Persian].
 - Ghamdi, Mansour bin Muhammad (1421 BC), Arabic phonetics, Riyadh: Al-Tawbah Library. [In Arabic].
 - Hamdan Radwan, Abu Assi (2009), Performances accompanying speech and their effect on meaning, Journal of the Islamic University (Human Studies Series), Volume Seventeen, Issue Two, pp. 57-90. [In Arabic].
 - Hassan, Tammam (1420 BC), Al-Bayan fi Masteriions of the Qur'an, Cairo: Alam Al-Kutub. [In Arabic].
 - Hassan, Tammam (1990), Research Methods in Language, Cairo: House of Culture. [In Arabic].
 - Hassan, Tammam (1994), The Arabic Language and Its Meaning, Cairo: House of Culture. [In Arabic].
 - Ibn Al-Jazari, Muhammad bin Muhammad (2003 AD), publishing on the ten readings, Beirut: Dar Al-Kutub Al-Ilmiyya. [In Arabic].
 - Ibn al-Jazari, Muhammad ibn Muhammad (1350 BC), Uplifter of the Reciters and Guide of the Students, Cairo: Al-Quds Library in Al-Azhar. [In Arabic].
 - Ibn Fares, Ahmad ibn Fares ibn Zakaria (1979), Dictionary of Language Comparisons, Beirut: Dar al-Fakr. [In Arabic].
 - Ibn Sina, Abu Ali Hussein Abdullah (1954 AD), Al-Shifa, edited by Ibrahim Madkour and Muhammad Salim Salem, Cairo. [In Arabic].
 - Jabal, Muhammad Hassan (1435 BC), the summary of the sounds of the Arabic language; A theoretical and applied study, Cairo: Arts Library. [In Arabic].
 - Khalidi, Ahmad, Ma'arif, Majid, Ayazi, Muhammad Ali, Mehrizi, Mahdi (1401 AH), "Contemplation on the hidden effects of the dialect, phonetic diversity and intonation in the expansion of Qur'anic recitations and Khwanish texts", Dofsnameh Alami, Qur'anic Recitations, Shamar. e 18, pp. 31-60. [In Persian].

- Koleini, Muhammad bin Yaqub (1407 AH), Al-Kafi, research by Ali Akbar Ghafari and Muhammad Akhundi, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiyyah. [In Persian].
- Maalouf, Louis (1390 AH), Al-Munajjid, translated by Muhammad Bandar Righi, Tehran: Iran Publications. [In Persian].
- Maghribi, Numan bin Muhammad (1385 BC), Pillars of Islam, Qom: Al-Bayt (peace be upon him) Foundation. [In Arabic].
- Muhaisen, Muhammad Salem (1412 BC), Revealing the Rulings of Waqf and Wasl in Arabic, Beirut: Dar Al-Jeel. [In Arabic].
- Muhammad Bishr, Kamal (1980), General Linguistics, Voices, Cairo: Dar Al-Maaref for Printing and Publishing. [In Arabic].
- Mushtaq Abbas, Ali (1424 BC), The Impact of Phonological Thinking on the Study of Arabic, Yemen: Sana'a University. [In Arabic].
- Nasr, Muhammad Makki (1349 BC), Nihayat al-Qawl al-Mufid fi Tajweed Science, edited by Ali Muhammad Dabaa, Egypt: Mustafa al-Babi al-Halabi and His Sons Press. [In Arabic].
- Nawzad, Hassan Ahmed (2007 AD), The Descriptive Approach in the Book of Sibawayh, Mecca: Dar Dijlah. [In Arabic].
- Omar, Ahmed Mukhtar (1991), Study of Linguistic Voice, Cairo: Alam Al-Kutub. [In Arabic].
- Port, John Dion (1382), Excuse of guilt before Muhammad and the Qur'an, translated by Seyyed Gholamreza Saeedi, Tehran: Information. [In Persian].
- Rahmati, Seyyed Mehdi, Haji Akbari, Fatemeh (1400), "The application of literary sciences in understanding and interpreting the Holy Quran; A case study of the interpretation of Nishaburi", bi-quarterly magazine of stylistic studies of the Holy Qur'an, number 9, pp. 239-212. [In Persian].
- Rahmati, Seyyed Mehdi, Jamshidi Mehr, Fardin, Mohabati, Maryam (1402), "Analysis of phrases involving contempt in the verses of the Qur'an with an emphasis on Alousi's interpretative literary opinions", two quarterly studies of stylistics of the Holy Qur'an, number 12, pp. 227-204. [In Persian].
- Sakhavi, Ali ibn Muhammad (1413 AH), Jamal al-Qara and Kamal al-Qara, Beirut: Dar al-Balagha. [In Arabic].
- Seeb, Khair al-Din (1428 AH), Al-Sulb wa Al-Idaa fi al-Qur'a'at al-Qur'anic Explanatory Audio Study, Damascus: Dar al-Kalam al-Tayyib. [In Arabic].
- Shibl, Azza (1430 BC), Theoretical and Application of Text Linguistics, Cairo: Arts Library. [In Arabic].
- Sibawayh, Amr bin Othman bin Qanbar (1998 AD), Al-Kitab, corrected and explained by Abdul Salam Muhammad Harun, Cairo: Al-Khanji. [In Arabic].
- Soleimani Dodji, Ahmadi, Mahdi (1400), "Rereading the reason for the revelation of the first verses of Surah Tahreem based on context and historical evidence", Qur'an

- and Hadith Research, No. 29, pp. 167-197. [In Persian].
- Suleiman, Fathullah (2008), Studies in Hadith Linguistics, Cairo: Dar al-Afaq al-Arabiya . [In Arabic].
 - Tabarsi, Fadl bin Hassan (1372 AH), Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an, Tehran: Nasir Khosrow. [In Arabic].
 - Tabatabai, Sayyid Muhammad Hussein (1402 BC), Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an, Qom: Islamic Publishing Foundation . [In Arabic].
 - Tarihi, Fakhr al-Din (1375 AH), Al-Bahrain Complex and the Start of the Two Lights, Tehran: Mortazavi. [In Arabic].
 - Al-Jawarna, Yusuf Abdullah (2002), intonation and its significance in Arabic, Al-Mawqif Al-Adabi Magazine, Volume 31, Issue 369, pp. 24-42. [In Arabic].
 - Al-Khoeski, Zain (1428 BC), Linguistic Voices, Alexandria: Dar Al-Ma'rifa Al-Jami'iyya.-
 - Beshar, Kamal (2000), Alam al-Aswat, Cairo: Dargharib. [In Arabic].
 - Ibn Jinni, Abu Al-Fath Othman bin Jinni (1431 BC), Al-Khasāsīs, Beirut: Alam Al-Kutub. [In Arabic].